

SOMAI JÓZSEF

BRASSAI SÁMUEL HOZZÁJÁRULÁSA A KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNY 19. SZÁZADI FEJLŐDÉSÉHEZ

A gazdasági kultúra, a gazdasági eszmék az emberiség szervezett vezetési rendszereiben a kezdetektől jelen van és része a művelődéstörténetnek, azonban maga a közgazdaság-tudomány alig néhány évszázados. A magyar, s még inkább az Erdélyben művelt közgazdaság-tudomány múltja kb. másfél évszázados.

A hazai magyar gazdasági gondolkodást termékenyítő elmék több századra visszamenőleg rendszerint a művelődésünk más, a közgazdász szakmától távolabb álló területeken alkotva lettek ugyanakkor a gazdasági gondolkodás és gazdasági eszmék szószólói és gazdagítói. Neves erdélyi gondolkodóink, Apáczai Csere János, Pethe Ferencz, Bölöni Farkas Sándor, Wesselényi Miklós, Brassai Sámuel, gróf Mikó Imre, Orbán Balázs a 19. századból, vagy Gyárfás Elemér, Nagy Zoltán, Szász Pál, Balázs Ferenc, Jakabffy Elemér, Kós Károly, Venczel József a 20. századból – és még sorolhatnám –, nem voltak közgazdászok, azonban a nép sorsáért való aggodalmuk a gazdasági élet felé fordította figyelmüket. Legtöbbjük munkássága a közgazdaság-tudományok kialakulásához is hozzájárult. Mindannyiukat összekötő szándéka a következő volt: kivezetni Erdély lakosságát a szegénységből, az elmaradottságból, és szellemi alapot teremteni a felzárkózáshoz a nyugati életvitelhez, a nyugati gazdasághoz.

E neves gondolkodók sorába tartozott Brassai Sámuel is.

Nincs összefoglaló mű Brassai tudományos munkásságáról. Egy vagy két elme képtelen lenne átfogni azt a nagy ívet, amit Brassai tudományismereti skálája tartalmaz. Meg kell elégednünk a tudományterületekre szétszórt feldolgozásokkal, bár a tudománytörténet bizonyosan adós marad még sokáig egy átfogó életmű megalkotásával. Brassai írásainak összegyűjtése is lehetetlen feladat, hiszen igen sok írását talán soha nem ismerheti meg a művelődéstörténet mint Brassai-produktumot, mert számos cikkét névtelenül vagy álneven jelentette meg.

Brassai Sámuel hozzájárulása az erdélyi magyar gazdasági gondolkodáshoz sokkal nagyobb jelentőségű, mint ahogyan azt a tudománytörténetnek a múltban ismertetnie sikerült. Ennek oka elsősorban az, hogy életrajzírói – különben más szakmai területek kiválóságai – a gazdaságtudományok területén járatlanok voltak, s Brassainak a gazdaságtudományokban szerzett érdemeinek oldaláról életrajzíráisukban csupán csak említést tesznek. Másodsorban: mind a mai napig nem történt meg az erdélyi magyar közgazdaság-tudomány kezdeti időszakának és

kialakulásának tudománytörténeti feldolgozása. Pedig már tudjuk, hogy Brassai, a több tudományt művelő polihisztor az erdélyi magyar (de nemcsak az erdélyi) közgazdaság-tudomány kialakításának előfutára volt. Zavarta közgazdászainkat (személyesen engem is) az a tény, hogy a 19. század nagy tudósának ez a kedvelt területe „árnyékban”, feltáratlanul maradt, bár az igazsághoz hozzátartozik, hogy ezzel maguk a közgazdászok maradtak adósok.

Pedig a száz évet megélt Brassai Sámuel, Erdély nagy enciklopédistája, a nagy tudós széles tudományos koordináta-rendszerébe szervesen beilleszkedett a gazdaságtudományok művelése is.

Mikó Imre szerint „erről az oldaláról ismerik legkevésbé Brassait. Pedig a közgazdaság nemcsak egy újabb tudományág volt, amelyet a többi mellett művelt, hanem közgazdasági munkáival a polgári haladásnak vált egyik hazai úttörőjévé.”¹

Nem az öncélú egyetemes tudás elérése volt a célja, hanem minden tudásra szert tenni, és azt honfitársainak átadni, nemzetét szellemi életre keltetni. Ez a hivatástudat kísérte hosszú életén át egy olyan században, amikor a magyarság – és különösen az erdélyi magyarság, amely még közelebb állt szívéhez – olyan történelmi viszontagságok sorozatán ment át, mint az abszolutizmus, a reformkor, a '48-as szabadságharc, az önkényuralom, a kiegyezés stb. Ezek a népet ért történelmi megrázkódtatások és fordulatok majdnem egy egész évszázad szenvedését tapasztaló tudós hazafi szeme előtt mentek végbe.

Concha Győző 1899-ben a Magyar Tudományos Akadémián tartott Brassairól szóló emlékbeszédében kijelentette, hogy „Brassai nemzete tanítója, közművelődésének állandó örállója kívánt lenni. Erős akaratának rugója: a magyar művelődést hosszú aléltága után új életre ébreszteni, a magyar szellemet gazdaságban, erkölcsben, tudományban, művészetben, vallásban, országlásban nyűgeitől megszabadítva, önmagára és az emberiségre külön erőforrássá tenni.”²

Brassainak a gazdasági kérdések iránti megkülönböztetett érdeklődését és munkásságát a múlt évben kiadott *Gazdaság és gazdaságtudományok Brassai Sámuel életművében* című kötetben próbáltam egy csokorba összefoglalni.

Most a rendelkezésemre álló idő alatt Brassai legjelentősebb gazdasági jellegű munkáiról fogok néhány gondolat erejéig értekezni.

1) Brassai az elsők között, 1832-ben, három folytatásos írásában, a *Nemzeti Társalkodóban*, 35 oldalon át állt ki Széchenynek a *Hitel*, a *Világ*, a *Stádium*, és az *Adó és két garas* című műveiben megjelenített, a polgárosodást és a magyar gazdaság felemelését célzó gondolatai védelmében, akkor, amikor a reformkori idők ősi törvényeinek buzgó védelmezői erősen támadták Széchenyi társadalom-átalakító eszméit (ezzel kezdődött tulajdonképpen Brassainak a gazdasági kérdé-

1 Mikó Imre: *Az utolsó erdélyi polihisztor*. Kriterion kiadó, Bukarest, 1971, 59.

2 Concha Győző: *Brassai Sámuel emlékezete*. MTA, 1899, 32.

sekkel való foglalataskodása). Ismert tény, hogy Brassai „csendes tanuló éveit” idején, amikor a nemesi portákon tanult és tanított (1820–1830), láttak napvilágot gróf Széchenyi Istvánnak a magyar közgazdaságtant megalapozó könyvei, amelyeknek nemcsak szorgalmas tanulmányozója, hanem Széchenyi gazdasági eszméinek tudatos terjesztője, és sokakkal szemben védelmezője lett.

2) Majd tizenöt éven át (1834 és 1848 között) szerkesztette az úttörő jelzőt kiérdemelt, gazdasági jellegű néplapját, a *Vasárnapi Újságot*, amelynek hetente megjelenő minden száma jórészt gazdasági kérdéseket tartalmazott; Brassai pályafutása során többször vállalkozott szerkesztésre. Szerkesztette Méhes Sámuellel a *Nemzeti Társalkodót*, Berde Áronnal a *Természeti barátot*, majd egymagában a *Fiatalság barátját*, a *Criticai Lapokat*, Meltzl Hugóval az *Összehasonlító irodalomtörténelmi lapok*, az *Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei* és a *Kertészgazdasági Lapok* című kiadványokat; méltán lehet őt a magyar lapszerkesztés egyik úttörőjének nevezni. A leghosszabb ideig (15 éven át) nagy szorgalommal és lelkiismerettel és a legszükségesebb időben szerkesztette – jórészt írta, és valójában forgalmazta, modern szóval élve: menedzselte is – a *Vasárnapi Újságot*.

Tartalmát tekintve a gazdasági újságírás kezdetének is tekinthetjük. Élete végső szakaszában (1893) még egyszer visszatért a gazdasági lapszerkesztéshez, és közreadta a fent említett *Kertészgazdasági Lapokat*. Az új lap nyitó cikkében kiállt a szaklapok fontossága mellett. Valóban úttörő szaklapot indított útjára élete utolsó éveiben.

A *Vasárnapi Újság* igazi népfőiskola! Elsősorban gazdasági ismeretek, hasznos tanácsok népfőiskolája. Önmagát a néplapot úgy ajánlja, mint amelyet „közhaznű ismeretek terjesztésére” alapítanak és működtetnek. Ez a szándék megvalósult. Másfél évtizeden át a gyakorlatban terjesztett, tanított és hasznos tanácsokkal látta el a gazdákat, iparosokat, kereskedőket, gazdasszonyokat. Nem sajnálta olvasóitól a legaprólékosabb magyarázatot sem. Megfértek a lapban az orvosi receptek, a tanácsok gazdasszonyoknak, hirdetések, javak adás-vételi hirdetése, ajánlás téli eltevéésre, orvosságok embernek, állatnak, a föld, a rét és erdő művelése, a szövetfestés titka, ecetkészítés, faültetés, trágyázás fontossága, gazdasági találmányok, francia eke, gőzgép leírása, fahengeres szőlőörlő, az első gőzmalom felállítása, a hosszú élet titka stb., általában véve: a tudományok és művelődés minden újdonsága megtalálható benne. Majd kivitte olvasóit a nagyvilágba. Rendre ismertette az idegen országokat, a népeket, az állat- és növényvilág érdekességeit, a föld titkait, és elmondta, mi történik más országok gazdasági életében. Olyan időszerű elméleti vagy gyakorlati gazdasági ismeretek tanulmányait közölte – rendszerint saját tollából, ritkábban más szerzőktől –, amelyek az erdélyi magyar gazdasági életben érdekelték okulására lehettek.

A közhasznúság jegyében írt ismeretterjesztő munkáival a polgárosodás kialakulását ösztönözte, a reformkor haladó gondolatait hirdető eszméivel nagymértékben hozzájárult az 1848-as események előkészítéséhez. A reformkori esz-

mék igazi szószólója volt Erdélyben, aminek tanúbizonysága a forradalom előtt írt minden munkája.

Hetenként tájékoztatta az olvasóit a politikai helyzetről, hirdette a reformkor leghaladóbb társadalmi és politikai eszméit, népszerűsítette a tudomány és a technika vívmányait, gazdasági tanácsokat nyújtott, és az irodalomból is adott egy kis ízelítőt – de általában mindarról írt, ami valakinek hasznára lehetett. Boros György ekképpen vall a Brassai lapjában: „A lap célja Brassai egyéniségével és törekvéseivel teljesen összhangban volt. Szerette és becsülte a népet, s lelki élvezetet talált az ismeretek terjesztésében. A *Vasárnapi Újság* a hasznos tudnivalók gazdag tárháza, hazafias erkölcsös és vallásos érzés apostoli szószólója. A tudománynak élő Brassai nem sajnálta fölvenni és olvasói asztalára tenni a legkisebb gyöngyszemeket, a búzakalászt, vagy útszéli virágot, ha abból olvasói javára hasznot, vagy gyönyörűséget remélhet.”³

3) Megírta és 1842-ben kiadta az egyik legterjedelmesebb (359 oldalas, két kiadást is megért) monografikus munkáját, a banktörténetről és a korabeli bankrendszerrel szóló *Bankismeret* című kötetét. Ez akkor történt, amikor hasonló forrás a témában egyáltalán nem létezett. Tudományos hajlamai ugyan kezdettől fogva a filozófiára, nyelvészetre és matematikára irányultak, mégis közgazdasági munkával lepte meg a magyar tudományosságot. Amint mondta: „a nemzet tájékoztatására” írta a *Bankismeret* című munkáját, kimondottan közgazdasági munkával jelentkezett a közélet előtt.

Gazdagon dokumentált könyve megírásához Brassai számtalan hazai és idegen nyelvű forrásmunkát tanulmányozott. Azokban az aprólékos leírásokban, amelyek a bankok történetében jelzésértékűek voltak, felhasználva az általa bírt többnyelvűséget, képes volt hangyaszorgalommal és korának példát mutató meggyőzően, precíz adatsorokkal megalapozni állításait. Írásaiból következtetni lehet arra, hogy ismerte Széchenyi, Adam Smith, David Ricardo, Frederich List munkáit. Skócia példáját vette alapul, amikor egy magyar bank létesítését javasolta. A hitelintézet felállításával pedig azt akarta elérni, hogy a gyárpar is fejlődjék, s az ország ne szoruljon behozatalra. Ezért a gazdasági függetlenségért harcolt Anglia ellen Skócia és Írország is.

A polgári átalakulás másik nagy akadálya az volt, hogy a nemesi földbirtokot régi feudális törvények védték. Brassai azok közé a kevesek közé tartozott, akik szerint a banknak a pénzkeringés – „vérkeringés”; tudjuk pedig, hogy „emennek elakadása gutaütés”. „Egyetlen opció van, eldönteni: ösiség vagy bank.” Fejtegetéseiből kitűnik, hogy hitelélet csupán az iparra és kereskedelemre támaszkodva nem fejlődhet ki, hanem a mezőgazdaságot is el kell indítani a tőkés fejlődés

3 Dr. Boros György: *Brassai Sámuel élete*. 76. o., 1927.

útján, fel kell szabadítani a hűbéri kötöttségek béklyóiból. Ez a haladás és jólét útja.

A *Bankismeret*ben a közgazdaság világirodalmában teljesen tájékozott, éles-ítéletű közgazdaként áll előttünk. Munkáját az 1848 előtti közgazdasági irodalmunk legjobb termékei közé sorolhatjuk, hiszen már a '40-es évek elején erősen érezhető volt a közgazdasági ismeretek – s különösen a bank- és hitelviszonyokra irányuló tudás – hiánya.

4) Kolozsváron adták ki 1847-ben *A fiatal kereskedők arany ABC-je* című könyvét, amely 144 oldalon át gazdasági alapismeretekkel és hasznos tanácsokkal látta el az áru- és pénzforgalomban ügyködőket mint olyanokat, akik jobb tevékenységükkel a nemzetgazdaság serkentői lehetnek. A „művelődni minden irányban” szándékkal igen fontosnak tekintette a gazdaság szereplőinek oktatását is. Ilyen céllal született meg ez a különálló munkája. Tekintettel arra, hogy az időben hasonló jellegű munka nem volt, ez olyan gazdasági szakkönyvnek minősül, amely segíthette a polgárosodás kezdetén ébredező kereskedőket. Mégis el kell mondanunk: Brassai e könyvét nem a tudományos világnak szánta, hanem az ismeretekben szegény kereskedőtársadalomnak, hogy segítse annak kibontakozását. Egyedüli forrásmunkaként az akkori időből, nagy szolgálatot tett magának a közgazdaságtan kialakulásának is azzal, hogy az alig ismert közgazdasági fogalmakat eljuttatta a köztudatba, s fogalomhasználatát a szakmában gyorsan elterjedt. Könyve intelmei a mai kereskedőtársadalom számára is megszívlelendők.

5) Egész élete során jelen volt gazdasági jellegű írásaival a kor gazdálkodásával foglalkozó lapokban (*Természetbarát, Gazdasági Lapok, Erdélyi Híradó, Magyar Posta, Falusi Gazda, Divatcsarnok, Magyar Hírlap, Nemzeti Társalkodó, Pesti Hírlap* stb.). Számptalan gazdasági írása jelent meg ezekben a lapokban.

6) Az olyan, földrajzhoz kapcsolódó munkáiban is, mint *A föld egyes részeinek ismertetése* (1832), *Bevezetés a világ és státusok esmeretére* (1834), *Természeti földirat* (1871), *Mezei Gazdaságok könyve* (1855–1866), de más természettudományi vagy módszertani könyveiben is állandó jelleggel jelen volt a gazdaság, a gazdaságosság és hasznosság-keresés pragmatizmusa, az itt jelzett művei a gazdaságföldrajz előfutárai. Ezt a területet a gazdaságföldrajzosok már többé-kevésbé feldolgozták.

Ferencz József püspök Brassai síremlékének leleplezésekor – amelynek 2007. október 3-án ünnepeltük 100. évfordulóját – a kolozsvári Házsongárdi temetőben mondott beszédét így végezte: „Én ezúttal csak örömmel kívánom kifejezést adni, ami bizonyára mindnyájunknak öröme, hogy ez egyszerű síremlék felállításával is csekély jelét adhatjuk a Brassai emléke iránti határtalan tiszteletünknek és hódolatunknak. A mi kegyes érzelmeinkből fakadó tisztelet és hódolat szolgáljon díszül s emelje becsét e szerény síremléknek, melynél jóval maradandóbb és sokkal értékesebb emléket emelt Brassai önmagának, közel 100

évre terjedt életén át, a tudományok művelése és fejlesztése körül kifejtett, szinte páratlan munkásságával.”⁴

Dr. Boros György a nagy tudóshoz méltó, terjedelmes és részletes Brassai-életrajzát így fejezi be: „Ha már most azt kérdeznénk magunktól, vajon Brassai megfelelt-e nemzete és kora követelményeinek, a leghatározottabb igennel felelünk. Széchenyit minden évben újra fölfedezzük, mert még mindig rengeteg sok van tanításában, tanácsában és eszméiben, amit nemzetének szétszórt, de az még nem valósította meg. Brassai, a nemzet tanítómestere, annyi bölcs tanácsot, annyi követendő nyelvszabályt, életrendszert, hiteszmét szórt el, hogy annak az életbe vitelére egy nemzedék helyett háromra van szükség.”⁵

Az a gazdagság, amit Brassai ránk hagyott, elvehetetlen szellemi vagyónk, amelynek színes, izgalmas és változatos domborulatán a tudomány sok területének mai birtokosai még mindig barangolhatnak, mert ma is találhatnak benne újat, tanulságosat, szépet, jót és igaz értékeket.

Állítom, hogy Brassai szakmámhoz kötődő rejtelseinek megismerése számomra hatalmas kihívást és ugyanakkor nagy örömet jelentett.

Áldozunk erőinkből a múltra, tárjuk fel és őrizzük az elődeink által alkotott értékeket, mert hasznos lehet jelenkori sorskérdéseink megoldásában!

4 Ferencz József püspök 1910. október 2-án a Házsongárdi temetőben Brassai síremlékének felavatása alkalmából mondott beszédéből.

5 Dr. Boros György: *Brassai Sámuel élete*. Minerva, Kolozsvár, 1927, 366.

EGYED ÁKOS

BRASSAI SÁMUEL
ÉS AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

Brassai Sámuel (1800–1897) és az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) viszonyával idők folyamán többen foglalkoztak. Eltekintve azoktól, akik csak érintették a kérdést, először Kőváry Lászlót kell megemlítenünk, aki, 1897-ben megjelent munkájában¹, inkább visszaemlékezései alapján vázolta fel Brassai szerepvállalásának (anekdotizált) történetét, Gál Kelemen az 1909-re tervezett, de csak 1942-ben kiadott Emlékkönyvben Brassainak a materialista filozófia elleni harcát méltatta.² Hosszabb idő után Boros György eredeti forrásokra is támaszkodva már részletesebben írt munkásságáról az Egyesületben, nehézségeiről s eredményeiről.³ Újabban Mikó Imre foglalta össze hősünk viszonyát az EMÉ-hez, nem hallgatva el azokat a belső konfliktusokat sem, amelyek az Egyesületben vele kapcsolatban olykor felmerültek.⁴

Az előbb említett szerzők munkáiból az érdeklődő eseménytörténeti vázlatot kap az utolsó erdélyi polihisztornak az első erdélyi magyar tudományos intézményben eltöltött hivatali éveiről, amit kiegészíthet az említettek és mások rövid írásaiból, de mégis homályban marad annak a pontosítása, hogy milyen, különösen fontos, talán a maga idején legfontosabb feladattal bízta meg az Erdélyi Múzeum-Egyesület Brassait, hogy *milyen hatással volt működése az Egyesület indítására és arcélének alakítására*. Az eddigi irodalom nem tér ki gróf Mikó Imre és Brassai Sámuel kezdeti együttműködésére sem, ami azért különös, mert későbbi, olykori nézeteltéréseikről néhányan szót ejtenek. Ezért tanulmányunkat az eddigi irodalom mintegy kiegészítésének fogjuk fel.

Induljunk ki abból, hogy amikor az 1850-es években gróf Mikó Imre hozzákezdett az EME szervezéséhez, Brassai már neves tudós hírében állt, nemcsak Erdélyben, de Magyarországon is. Ugyanis ő 1837-től a Magyar Tudós Társaság, vagyis a későbbi Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt, s közben Kolozsvárt igen jelentős, több irányú tudományos és tudományterjesztő tevékenységet fejtett ki, az utóbbi téren különösen Széchenyi István eszméjének

1 Kőváry László: *A száz évet élt dr. Brassai Sámuel pályafutása és munkái*. Kolozsvár, 1897.

2 Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület fél évszázados ünnepére 1859–1909. (szerk. Erdélyi Pál). Kolozsvár 1909–1942. 174–178.

3 Boros György: *Dr. Brassai Sámuel élete*. Kolozsvár, 1927.

4 Mikó Imre: *Az utolsó erdélyi polihisztor*. Bukarest 1971.